تهدیدات تولید ملی در نظام سیاسی اسلام از منظر اندیشه‌ی آیت‌الله محمدعلی شاه‌آبادی(ره)

سید محمدجواد قربی[1]، غلامرضا جمشیدیها[2]

چکیده

تولیـــد کالای ملی و تأمین نیازهای اساســـی درون مرزهای ملی از اموری اســـت که در اقتصاد اســـلامی مورد تأکید قرار گرفته اســـت و خیلی از متفکران و اندیشمندان در خصوص لزوم آن ســـخن بـــه میان آورده‌اند. در این میان، آیت‌الله محمدعلی شـــاه‌آبادی یکی از اشـــخاصی است که بر وجوب تولید امتعه در ممالک اسلامی تأکید زیادی داشته اســـت و در کتاب شـــذرات المعارف به ابعاد مختلف تولید کالای ملی اشاراتی داشته‌اند. بـــه همین منظور، مقاله‌ی حاضر تلاش دارد با بهره‌گیـــری از روش تحلیلی ـ توصیفی و مطالعات کتابخانه‌ایی به این پرســـش پاســـخ دهد که: تهدیدات تولید کالای ملی از منظر اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شـــاه آبادی(ره) شامل چه مواردی است؟ برخی از یافته‌های مقاله نشـــان می‌دهند که تولید کالای ملی ارتباط مســـتقیمی با اقتدار سیاسی و عزت ملی دارد و بی‌توجهـــی به تأمین نیازهای اقتصادی در ناحیه‌ی مقدســـه‌ی اســـلام، زمینه‌های وابستگی اقتصادی و ضعف پایه‌های حکومت اسلامی را به وجود خواهد آورد. برخی از تهدیدات تولید ملی در نظام اقتصادی اســـلام از منظر آیت الله شاه آبادی عبارت است از: راحت‌طلبی و آسایش‌پرستی، نفاق در فعالیت‌های اقتصادی، سوء مدیریت در بیت‌المال، رفاه‌زدگی شـــهروندان، وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی، قرض تنزیلی و ربا، خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده، جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه بین‌المللی (نزاع اقتصادی) و...

کلیدواژه‌ها: آیت‌الله محمدعلی شـــاه‌آبادی، تهدیدات اقتصادی، تولید کالای داخلی، شذرات‌المعارف، قرض‌الحسنه، وابســـتگی اقتصادی، راحت طلبی، انباشت سرمایه، نزاع اقتصادی.

۱. کارشناس ارشد اندیشه سیاسی اسلام، پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، نویسنده مسئول ghorbi68@yahoo.com
۲. استاد علوم اجتماعی اسلامی دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران، gjamshidi@ut.ac.ir

۱- مقدمه و طرح مسئله

آیت الله میرزا محمدعلی شاه‌آبادی از نوادر دوران و نوابغ زمان است. از جمله ویژگی‌های ایشـــان عبارت است از: استقلال رای و بداعت فکر، سنت‌گرایی توأم با نوآوری، شهامت نظری و شـــجاعت سیاسی، جامعیت علمی آمیخته به جاذبه‌ی اجتماعی و سلوک معنوی همراه با صلابت انقلابی. (شـــاه آبادی،۱۳۸٦: ۷) ایشـــان از جمله عالمانی بود که نه تنها به فکر معاد انســـانها بود بلکه به حیات این جهانی آنان نیز می‌اندیشـــید؛ وی می‌دانست که برای تحکیم بنیانهای اعتقادی انســـانها باید در صدد تأمین معیشـــت آنها نیز بود و از این جهت، در دوران فعالیتهـــای فرهنگی خویش در تهران، برنامه‌های مختلف اقتصادی را مطرح کرد و در حد توان به بعضی از آنها جامع عمل پوشـــاند. (اردشیری،۱۳۸۵: ۸۵) این موضوع در حالی است که برجستگی شخصیت عرفانی و اخلاقی آیت الله محمدعلی شاه‌آبادی مانع از شناخت جامع و کامل دیگر بعدهای شخصیتی ایشان از جمله شخصیت اقتصادی و اجتماعی وی شده است؛ در نتیجه، جامعه‌ی علمی و نیز مردم مسلمان جهان از بهره‌منـــدی از دانش و دیدگاه‌های اجتماعی و اقتصادی وی محروم شـــده‌اند. می‌توان مدعی شـــد که وی به دنبال استخراج و طراحی یک نوع الگوی جامع اقتصادی در سطح ملی براســـاس مبانی هستی‌شناختی و ارزش‌شـــناختی و فقه‌اسلامی است؛ به گونه‌ای که می‌تواند تمایزهای اساســـی با دو الگوی‌اقتصادی سرمایه‌داری و کمونیستی داشته باشد. اغلب دیدگاه‌های اقتصادی و اجتماعی وی در کتاب شـــذرات المعارف ارائه شده است. ایشان در این کتاب نیز وضعیت اقتصادی جامعه اسلامی عصر خود را آسیب‌شناسی کرده و برای رفع مشـــکل‌های اقتصادی، مبتنی بر فطـــرت، توحید، ارزش‌های اخلاقی، راهبرد عِـــدّه و عُدّه مبتنی بر روش تعاون یک نوع الگوی اقتصادی در ســـطح ملی زیر نظر ولی فقیه و مرکزیت حکومت اسلامی ارائه کرده است که می‌توان گفت متمایز از ساختارها و مدل‌های اقتصادی متعارف است. (یوسفی،۱۳۹٤: ۸۹-۸۸) با این اوصاف، نوشتار حاضر تلاش دارد به بررسی تهدیدات تولید کالای داخلی (امتعه مسلمین) در اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شاه آبادی بپردازد.

یکی از دغدغه‌های آیت الله شـــاه‌آبادی، بررســـی و معرفی تهدیداتی است که جهان اسلام در حوزه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی با آن مواجه است و با

توجه به شرایط زمانی زندگانی آیت الله شاه آبادی، ایشان به مشاهده آسیب‌ها و تهدیدات چندوجهی اقتصاد ملی پرداختند و در این زمینه با توجه به مبانی اقتصاد اسلامی، نگرشی انتقادی به اقتصاد خرد و کلان در جامعه‌ی ایرانی و حتی جهان اسلام داشتند و ضمن توجه به منافع ملی و مصالح امت اسلامی، هشدارهایی در خصوص چالش‌های درونی نظیر حفظ بیت المال، بی‌توجهی به تولید، رواج بی‌اخلاقی در روندهای اقتصادی دادند و در حوزه‌ی تهدیدات بیرونی به وابستگی اقتصادی، انتشار عقاید بیگانه در جامعه، اتکاء به محصولات تولیدی خارجی و غیره اشاره کردند تا از این طریق به بیداری و آگاه‌سازی افکار ملت ایران بپردازند و از این طریق بسترهای تقویت اقتصاد ملی را فراهم آورند. دستاورد این رویکرد آسیب‌شناسانه می‌تواند بسترهای مهار تهدیدات پیش روی تولید ملی را برطرف نماید و در عرصه سیاستگذاری اجتماعی و فرهنگ اقتصادی مناسب باشد.

۱-۱ هدف پژوهش

پژوهش حاضر مترصد بررسی اندیشه‌ی آیت الله محمدعلی شاه‌آبادی در خصوص تولیدات ملی (کالای مملکتی) است و در این راستا، دو بعد تهدیدات و راهبردها، پیرامون روند کالای ملی در اندیشه‌ی ایشان مورد مداقه قرار می‌گیرد تا از این طریق، خلاءهای موجود در زمینه‌ی افکار شاه‌آبادی تا حدودی برطرف شود و در عین حال، نگرش اقتصاد اسلامی و انگاره‌های اجتماعی تولید در اندیشه‌ی متفکران مسلمان تبیین شود و به همین دلیل، پژوهش حاضر می‌تواند مورد استفاده‌ی پژوهشگران در سطح نظری و هم کارگزاران حکومتی در سطح عملیاتی قرار بگیرد.

۱-۲ سوالات پژوهش

۱- تولید ملی در اندیشه‌ی آیت الله شاه‌آبادی چه بار مفهومی و معنایی دارد؟
۲- تهدیدات درونی (داخلی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه‌آبادی شامل چه مواردی است؟
۳- تهدیدات بیرونی (خارجی) کالای مملکتی از منظر آیت‌الله شاه آبادی شامل چه مواردی است؟

۱-۳ پیشینه‌ی پژوهش

از منظر پیشینه‌ی پژوهش باید اذعان شود که پیرامون ابعاد اندیشه‌های اقتصادی آیت الله

شاه‌آبادی پژوهش چندانی انجام نشده است و کارهای انجام شده بسیار قلیل و کلی هستند. علی‌حیدر مرتضوی در کتاب "فیلسوف فطرت" به بررسی ابعاد زندگی و اندیشه‌های سیاسی، عرفانی و اقتصادی ایشان پرداخته است و در انتهای بخش پنجم کتاب، به مسئله‌ی اقتدار و استقلال اقتصادی از منظر شاه‌آبادی می‌پردازد که فاقد تحلیل و توصیف فراوان است. (مرتضوی، ۱۳۸۷) احمدعلی یوسفی در مقاله‌ای پژوهشی با عنوان "تحلیل الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی"، به بررسی الگوی اقتصادی آیت‌الله شاه‌آبادی در حوزه‌ی همیاری و اخوت، شرکت مخمس و سیاست عده پرداخته است و با وجود بررسی تحلیل برخی از آراء اقتصادی شاه‌آبادی، از مسئله تولید داخلی غفلت نموده است. (یوسفی،۱۳۹٤ –۸۷) البته این مقاله به عنوان بخشی از کتاب "اقتصاد تعاونی از منظر اسلام" توسط ایشان منتشر شده است. (یوسفی،۱۳۹۵) سیدمحمدرضا رضی بهابادی پایان نامه‌ای با عنوان نظریه‌های اقتصادی ـ سیاسی آیت الله شاه‌آبادی(ره) منتشر کرده است که مجموعه‌ای از اندیشه‌های شاه‌آبادی در مسائل اقتصادی و سیاسی را دسته‌بندی کرده است، ولی مسائل کلان اقتصاد در زمینه‌ی تولید، توزیع و مصرف را به صورت سطحی و گذرا مورد بررسی قرار داده است. (رضی بهابادی،۱۳۸۹) از این رو، پیشینه‌ی اندک حاضر گواهی بر فقدان اثری جامع و مستقل در باب اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی در زمینه تولید کالاهای داخلی است و از این رو، مقاله حاضر دارای نوآوری و بداعت است.

۲- بررسی مفاهیم پژوهش

۲-۱ تولید ملی

قسمتی از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود دارد و انسان می‌تواند آسان از طبیعت برداشت و مصرف کند؛ میوه‌های آماده‌ی جنگلی از این قبیل هستند، ولی بسیاری از نیازمندی‌های انسان به صورت آماده در طبیعت وجود ندارد و باید با کار و خلاقیت بشر و تغییراتی که در آن مواد به وجود می‌آورد، برایش قابل مصرف گردد. بخش اول در قلمرو حیازت است و بسیاری از مواردِ آن را اصطلاحاً امروز تولید می‌نامند و بخش دوم که در حقیقت تغییر فیزیکی یا شیمیایی مواد موجود است، تولید نامیده می‌شود. استخراج سنگ آهن از معدن، ذوب آن در کوره، تهیه شمش آن، تبدیل

شـــمش آهن به پروفیل، ســـاختن در و پنجره و نظائر این‌ها نمونه‌هایی از تولید اســـت. (بهشـــتی،۱۳۸۷: ۱۰۳-۱۰۲) تولید ملی اصطلاحی در علم اقتصاد است و به ارزش پولی همه‌ی کالاها و خدماتی که در دوره‌ی معینی اغلب یک‌سال در کشوری تولید شده، گفته می‌شـــود. حمایت از تولید ملی در اسلام با استفاده از سلاح پویای اقتصاد به مفهوم حفظ متناسب روابط با بیگانگان و رسیدن به خودکفایی است. (بیت اللهی،۱۳۹۷: ۱۰-۹)

تولید ملی ناظر بر کلیه تولیداتی اســـت که در داخل کشـــور تولید می‌شود (مجموعه نویســـندگان،۱۳۹٤: ۱۲) و این مســـئله ناظر بر حمایت از کار و سرمایه‌ی داخلی است تا جایی که رشـــد و بالندگی اقتصادی کشور در گرو تقویت جایگاه تولید است. (اداره کل تبلیغات اســـلامی،۱۳۹۱: ۵) از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای؛ "تولید ملّی، اســـاس و حلقه‌ی اساســـی پیشرفت اقتصاد است. مسئولان باید از تولید ملّی حمایت کنند. یک‌جا که قانون لازم دارد، حمایت قانونی کنند؛ یک‌جا که حمایت قضائی لازم است، انجام بگیرد؛ یک‌جا که حمایت اجرایی لازم اســـت، باید تشویق کنند و کارهایی بکنند؛ باید این کارها انجام بگیرد. تولید ملّی باید رونق پیدا کند. صاحبان ســـرمایه و نیروی کار که تولیدگر هستند، آنها هم بایستی به تولید ملّی اهمّیت بدهند؛ به چه معنا؟ به این معنا که بهره‌وری را افزایش بدهند؛ بهره‌وری، یعنی از امکاناتی که وجود دارد حدّاکثر اســـتفاده‌ی بهینه بشود؛ کارگر کـــه کار می‌کند، کار را با دقّت انجام بدهد؛ "رحم الله امرء عمل عملًا فأتقنه"، این معنای بهره‌وری اســـت؛ از قول پیغمبر نقل شـــده است: رحمت خدا بر آن کسی است که کاری را که انجام می‌دهد، محکم انجام بدهد، متقن انجام بدهد. آن کســـی که ســـرمایه‌گذاری می‌کند، ســـعی کند حدّاکثر استفاده از آن ســـرمایه انجام بگیرد؛ یعنی هزینه‌های تولید را کاهش بدهند؛ بعضی از بی‌تدبیری‌ها، بی‌سیاســـتی‌ها موجب می‌شود هزینه‌ی تولید برود بالا، بهره‌وری سرمایه و کار کم بشود." (آیت الله خامنه ای، ۱۳۹۳/۰۱/۰۱)

۲-۲ تهدید

تهدید عبارت از یک عمل یا یک سلســـله حوادث اســـت کـــه در مدت زمانی کم و بیش کوتاه کیفیت زندگی ســـاکنان یک کشور را به‌شـــدت تهدید می‌کند یا دامنه اختیار یک حکومت یا کشور یا واحدهای خصوصی متعلق به یک کشور را در انتخاب سیاست

مقتضی به‌طور جدی به مخاطره می‌اندازد. (روشـــندل،۱۳۸٤: ۱۳۷) تهدید بر ضد امنیت ملی عبارت است از شـــرایط، فعالیت‌ها، مقاصد و مقدورات بالفعل و بالقوه‌ی کنشگران داخلی و خارجی کـــه با تقلیل توانایی ابتکار عمل بازیگـــران خودی، موجب تحدید یا ناکامی در دســـتیابی به اهداف، منافع و مقاصد ملی آنان می‌شـــوند. از نظر متدولوژیک، بـــرآورد هر رخـــداد یا نیت به عنوان تهدید بر ضد امنیت ملی، امری دلبخواهی نیســـت، بلکه تابع ضابطه‌ی معینی اســـت. البته، تعیین این ضوابط همانند تعریف امنیت و تهدید، مشـــمول تفاوت آرای صاحب‌نظران است. به دیگر ســـخن، ضابطه‌ی احصای تهدیدات امنیتی، ترجمان برداشت بازیگران سیاســـی از ترکیب تهدیدات و آسیب‌پذیری‌ها است. (کریمی و دیگران،۱۳۸۹: ۸۷) در این مقاله، مراد از تهدید، مجموعه‌ای از عوامل درونی و بیرونی است که بر ساختارهای حکومتی و جامعه تأثیر منفی می‌گذارند و توانایی انحراف از مســـیر اصلی، ارزش‌ها، سیاست‌ها و عملکردها را دارند تبعات آن، ناامنی برای جامعه و حکومت است.

۳- روش پژوهش

روش پژوهش حاضر نیز از نوع توسعه‌ای و مبتنی بر تحلیل و توصیف است و منابع تحقیق از مطالعات کتابخانه‌ای اســـتخراج شده است. به همین منظور از منابع دست اول (شـــامل آثار آیت الله شـــاه آبادی و شروحی که بر آثار ایشان نگاشته شده است) و دست دوم (کتب، مقالات و پایان نامه‌های مرتبط با اندیشـــه آیت الله شـــاه آبادی) بهره گرفته شد. تمرکز اصلی مقاله بر روی کتاب "شذرات المعارف" به عنوان عصاره‌ی اندیشه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی آیت الله شاه‌آبادی است و تلاش می‌شود در بازنمایی افکار آیت الله شاه‌آبادی، مراجعه‌ی مستقیم به آراء ایشان انجام شود. سازماندهی پژوهش به این قرار اســـت که بعد از تشریح بعد مفهومی تولید کالای داخلی از منظر آیت الله شاه‌آبادی در قســـمت اول، به بررسی تهدیدات تولید مملکتی از دو منظر درونی و بیرونی خواهیم پرداخت. از آنجایی که تاکنون مفهوم تولید ملی در اندیشـــه آیت الله شـــاه‌آبادی بررسی نشده است لازم است قبل از ورود به بحث اصلی یعنی شناسایی تهدیدات تولید ملی، به بررسی مفهوم تولید در اندیشه‌ی ایشان بپردازیم.

۴- یافته‌های پژوهش

۴-۱ تولید ملی از منظر آیت الله شاه‌آبادی

کنکاشـــی در کتاب شذرات المعارف[1] و ســـایر آثار آیت الله شاه‌آبادی نشان می‌دهد که عبارت و واژه‌ی "تولید کالای ملی" در نوشـــتارهای ایشان وجود ندارد اما از عبارات مشـــابهی نظیر "امتعه‌ی مســـلمین" و "تجارت و صناعت مملکتی" استفاده می‌نمایند که کامـــلاً قرابت معنایی و مفهومی با تولید کالای داخلی و ملی دارد. بررســـی اندیشـــه و تقریرات آیت الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف نشان می‌دهد که می‌توان در افکار ایشان، دو گونه برداشت از کالاها و صناعت‌های بشری ارائه داد؛ ایشان کالاها و تولیدات را بـــه صورت غیرمســـتقیم و در لابلای مباحث اقتصادی خویش، به دو دســـته کالاها و امتعه مســـلمین و کالاهای کفار (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۲۱) تقســـیم بندی می‌کنند که ملاک این تقســـیم‌بندی در کتاب شـــذرات المعار، اعتقادی و منبعث از ارزش‌های دینی است. بـــه عبارت دیگر، یک تقابل گفتمانی در خصوص کالاها و مصنوعات بشـــری در کتاب شذرات المعارف وجود دارد که منبعث از نظریه‌ی دارالسلام و دارالکفر است و یا می‌توان این گونه اظهار کرد که خیلی به این دیدگاه فقهی ـ سیاسی قرابت دارد.

تولید ملی باید ناظر بر رفع نیاز معاش مردم در پرتو حفظ عزت و کرامت آنها باشد؛ به این معنا که تأمین کالاهای اساسی و تولید ملی باید ناظر بر تآمین عزت شهروندان باشد و زمینه‌های رفع نیاز مردم را فراهم نماید. شاه‌آبادی در یکی از توصیه‌های خود می‌فرماید: "بدان‌که انســـان علاوه بر آنکه بالفطره خود خواه و عزت پســـند است در اعاشه[2] محتاج به‌عزت خواهد بود." (شـــاه آبادی،۱۳۸۰: ۲۳) بنابراین، کسب پیشرفت‌های اقتصادی در سطوح فردی و اجتماعی نباید در تقابل با عزت افراد جامعه قرار گیرد و رعایت تواضع و فروتنی در روابط اقتصادی فی مابین اعضای جامعه، امری لازم است. به یک معنا، "چون ناموس عزت بر قائمه‌ی تواضع و فروتنی مســـتقر اســـت لذا آیه و روایه تآکید به‌تواضع

۱. شذرات المعارف یکی از مهمترین کتب آیت الله شاه آبادی است (الطهرانی،۱٤۲٤: ج۲/ ۲۰۷) که بخش مهمی از آراء اقتصادی ایشـــان در آن تبلور یافته است. رسالهٔ شذرات المعارف که نام دیگر آن "مرام الاسلام" است، در سال ۱۳۲۰ نگارش یافته و اولین بار در اردیبهشت ۱۳۲۵به چاپ رسید. (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۱۹۲) این کتاب مشتمل بر ٦ شذره و بیش از ۲۰۰ معرفه بوده که در بخش‌های مختلف تنظیم شده است.

۲. معیشت و زندگی کردن.

فرموده‌اند و معصوم(ع) درجه شـــرائط اخوت تصریـــح فرموده‌اند:"أن لایغیره علیک مال ولاجاه"؛ یعنی برادر باید به‌واسطه‌ی حصول مال و جاه حالش نسبت به تو متغیر نشود بر تو تکبر نکند و معلوم اســـت که متکبر سلب عزت از تو نماید بلکه باید متواضع باشد تا حفظ عزت بلکه ایجاد عزت در تو بفرماید." (شـــاه آبادی،۱۳۸۷: ۹۰-۸۹) تولید کالاهای اساســـی و برطرف کردن بســـترهای زندگی از طرق مختلف بایـــد با هدف جلوگیری از خفت و رســـوایی مومنین در برابر یکدیگر (سطح خرد) و کشورهای دیگر (سطح کلان) شود. از این رو، اگر ممالک اسلامی به فکر تأمین نیازهای مردم خود نباشند ممکن است برای تأمین کالاهای اساسی خود در برابر کشورهای صادرکننده‌ی کالا، دچار سلب عزت شوند.

شـــاه‌آبادی بـــا صراحت تمام و قاطع، اشـــخاص، گروه و جامعه‌ای را که نســـبت به کالای داخلی مســـلمین بی‌توجه هستند را "بی‌غیرت" و "بی‌حس" توصیف می‌کند (شاه آبـــادی،۱۳۸۰: ۲۱) و چنیـــن توضیح می‌دهد که برای تعالی اقتصـــادی باید از این افعال قبیحه دوری جســـت و نیازهای درونی جوامع اســـلامی در زمینه کالاهای اسلامی را در درون مملکت اســـلامی برطرف کرد و در این مسیر، به چند پیش شرط اشاره می‌نمایند: "کفار را در امتعه‌ی آنها کشـــته و به‌ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشـــم نماییم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآییم که امتعه‌ی مســـلمین را مغتنم و حوائج را به‌خود آنها و در خود آنها اداره نمائیم." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۲۱) در توضیح این رهنمودهای اقتصادی در زمینه‌ی تولید داخلی باید اذعان داشت؛

اول: بـــا عدم مصـــرف تولیدات خارجی به مقابله با ســـلطه‌ی اقتصادی کشـــورهای استعمارگر بپردازیم.

دوم: روابط اقتصادی ممالک اســـلامی با دولت‌های زیاده‌خواه و استعمارگر قطع شود و از این طریق فرصت‌های لازم را برای رشـــد اقتصاد فراهم نموده و از این طریق بتوان میزان تهدیدات اقتصادی ناشی از دخالت دولت‌های خارجی در زمینه‌ی تولیدات اساسی و مورد نیاز مسلمین را کاهش داد.

سوم: پرهیـــز از مخالطه (معاشرت و مخلوط شدن) با کفار در زمینه تولیدات تجاری، صنعتی، کشاورزی و... می‌تواند استقلال اقتصادی را برای جوامع اسلامی به همراه بیاورد.

چهارم: باید برای تولیدات و امتعه تولید شده در کشورهای اسلامی اهمیت قائل شده و بسترهای رشد آن را فراهم نمائیم.

پنجم: نیازها و حاجت‌های اقتصادی مسلمانان باید در درون مرزهای کشورهای اسلامی تأمین و اداره شود و در حد امکان باید از برطرف نمودن حاجت مسلمین در خارج از مرزهای اسلامی باید جلوگیری شود.

ششم: حوائج و نیازهای مسلمین توسط نیروهای انسانی بومی تامین شود.

برخی از ملزومات و مختصات تولید امتعه‌ی مسلمین (کالای داخلی) در کتاب شذرات معارف به قرار زیر است؛ شرعی و مبتنی بر احکام اقتصادی اسلامی باشد؛ در راستای تأمین نیاز مسلمین باشد؛ براساس عوامل داخلی ممالک اسلامی مدیریت شود؛ منجر به استقلال و اقتدار اقتصادی شود؛ در مسیر صحیح و درست مورد استفاده قرار بگیرد؛ از علم و دانش‌های روز استفاده شود؛ میانه‌روی و مصرف بهینه از تولیدات داخلی سرلوحه امت اسلامی قرار بگیرد؛ عمل و تلاش در مسیر رونق فعالیت‌های اقتصادی باید فزونی یابد؛ حلال و طیب بودن محصولات و عوامل تولید باید در نظر گرفته شود؛ زیر نظر رئیس ناحیه‌ی مقدسه اسلام (ولی فقیه) اداره شود؛ از ربا و قرض تنزیلی در فعالیت‌های تولیدی جلوگیری شود و رونق اقتصاد داخلی و تولید کالاهای ملی باید توسط قرض‌الحسنه انجام شود؛ صبر و استقامت در مسیر رشد اقتصادی امری بایسته و لازم است؛ همه‌ی مردم جامعه از معصیت و گناهان اقتصادی در جامعه جلوگیری نمایند؛ امید و نشاط از لوازم ضروری روندهای اقتصادی است؛ رونق تولیدات اقتصادی بدون همیاری، اخوت و تعاون امکان پذیر نیست؛ کار کردن پول و خارج کردن سرمایه‌های مالی از بازار ممالک اسلامی منجر به رکود اقتصادی خواهد شد و فرایند تولید ملی را تضعیف خواهد کرد؛ در زمینه‌ی تولید اقلام راهبردی و اساسی، نباید به کشورهای خارجی اتکا شود زیرا نابودکننده اقتدار و استقلال اقتصادی خواهد بود.

تهدیدات در زمینه تولید کالاهای ملی در کتاب شذرات المعارف را می‌توان به دو دسته عوامل تهدید در بیرون و درون تقسیم نمود که در ادامه به آنها خواهیم پرداخت.

۴-۲ تهدیدات درونی تولید مملکتی در ناحیه مقدسه اسلامی

۴-۲-۱ اخلاق رذیله و افعال قبیحه

سامان اقتصادی از اخلاق مایه می‌گیرد و هم بدان قوام و سامان می‌گیرد و به همین دلیل در نظام اقتصادی اسلام، نباید از نقش متقابل اخلاق و اقتصاد غفلت شود. (بهشتی، بی تا: ۸۰) آغاز کتاب شذرات المعارف، به تهدید جدی و مهم رشد رذیلت‌های اخلاقی و رفتاری اشاره شده است که نشان از اهمیت این تهدید برای جوامع اسلامی در اندیشه سیاسی و اقتصادی آیت الله شاه آبادی است: "مدت‌زمانی است که مملکت اسلام مبتلا به امراض مزمنه و مهلکه شده، انتشار عقاید باطله و اخلاق رذیله و افعال قبیحه به حدی است نمی‌توان جامعه را نسبت به انسانیت داد، فضلاً عن الاسلامیه، و روز به روز در شدت و فشار آن امراض است تا رفته‌رفته مزاج آن را بالکلیه فاسد و اسمش را مانند رسمش محو نماید؛ نعوذُ بالله منه" (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۳) وی اعتقاد دارد که "غرور به شفاعت، منشأ ارتکاب انواع رذائل اخلاقیه و اقسام معاصی کبیره گردیده، به حدی که افتخار به اشتهار به آن می‌نمایند." (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ٤) به نظر ایشان، باید قوه‌ی عاقله در جوامع اسلامی تقویت و مورد توجه قرار بگیرد تا از افعال قبیحه‌ای نظیر تکیه بر تولیدات کالاهای خارجی در زمینه‌ی اقلام راهبردی و اساسی جلوگیری شود. (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰) منشأ اصلی افعال قبیحه و پلشتی‌ها در امور اقتصاد و مادیات، غفلت انسان‌ها و عدم بیداری (آگاهی) آنها است؛ زیرا غفلت آنها از پرداختن به پایه‌های زندگی اقتصادی منجر به نیاز، وابستگی، تضعیف کرامت، فساد اخلاقی و عملکرد ناشایست در روابط اقتصادی فردی خواهد شد و اگر اجتماع یا حکومت اسلامی به رذیله غفلت و نادانی دچار شوند، آنها هم گرفتار فساد روز افزون و بی اخلاقی در امور مدنی خواهند شد تا جایی که تزاید در رفتار منافی اخلاق می‌تواند منجر به تباهی و سقوط آنها شود. شاه‌آبادی معتقد است که در جوامع اسلامی، خیلی از اشخاص نیز "زندگانی اساسی خود را از دست داده و از خواب غفلت بیدار نمی‌شوند که فکری برای زندگانی واپسین نمایند و البته اشخاص محتاج بی اساس روز به‌روز قبایح اعمال و فساد اخلاق آنها در تزاید خواهد بود نعوذبالله." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۳-۲۲) بنابراین، قلع و قمع فساد باید در جامعه‌ی اسلامی مورد توجه برادران دینی باشد: "تحصیل لباس تقوی و لباس جندالله نموده و لشکر کفر

و نفاق و فسق و فساد را از عالم، قلع و قمع نمایند." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۸)

۴-۲-۲ ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)

به نظر حکیم شـــاه‌آبادی، از جمله ضعف‌های مهم جامعه‌ی مســـلمانان، ترک امر به معروف و نهی از منکر اســـت. جامعه‌ای که شاه‌آبادی به نقد آن می‌پردازد، جامعه‌ای مرده اســـت که این فریضه در آن جایی ندارد. امر به معروف و نهی از منکر از جمله واجباتی اســـت که تمامی فرق مســـلمان در وجوب آن اتفاق نظر دارند. هـــر چند که در نحوه‌ی اجرای آن اختلافاتی مشاهده می‌شود. مســـلمانان بر مبنای آیه‌ی شریفه‌ی: "وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْـــرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَـــرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" (قرآن کریم، آیه۱۰٤ ســـوره آل عمران) به وجوب امر بـــه معروف و نهی از منکر اعتقاد دارند. شـــاه‌آبادی بحق به این نکته اشاره نموده‌اند که ترک این فریضه الهی خود از علل عقب‌ماندگی جوامع مســـلمانان اســـت. جامعه‌ای که در آن این فریضه الهی اجرا شـــود، جامعه‌ای از درون کنترل شـــده است و بی‌تفاوتی افراد به آنچه در جامعه انسانی می‌گذرد خطـــرات فراوانی برای تمام افراد جامعه دارد. بنابراین می‌توان ســـه کارکرد اصلی امر به معروف و نهی از منکر را چنین معرفی کرد؛ سبب اتحاد و انسجام امت‌های اسلامی است، سبب توسعه و پیشرفت جوامع مسلمانان است و باعث توجه مسلمانان به اسلام اجتماعی و گریز از اســـلام انفرادی اســـت. در عین حال، بی‌توجهی به فریضه‌ی امر به معروف در جامعه منجر به بی‌توجهی افراد به آنچه در اطرافشـــان می‌گذرد نیز می‌شـــود. تأکید شارع مقدس بر این فریضه، از نشانه‌های تأکید شارع بر اسلام اجتماعی است. (گوهری،۱۳۸۷: ۳٦۵-۳٦۲) شـــاه‌آبادی در این زمینه اشاره می‌کند؛ "اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می‌یابی که عمده اسباب مرض چند چیز است؛ اول، غرور مسلمین به حقانیت خود، که منشا تحویل دادن میدان دعوت است به معاندین و موجب قناعت نمودن به اسلام انفرادی و ترک امر به معروف و نهی از منکر اســـت." (شاه آبادی، ۱۳۸۰: ٤) نورالله شاه آبادی در توضیح این موضوع اشـــاره داشته‌اند هر کس وظیفه دارد از رشـــد زشتی‌ها در جامعه جلوگیری کند و عدم ارتکاب شـــخصی ملاک سلامت جامعه نیســـت؛ زیرا اسلام برای هر درد درمانی تجویز کرده است و اگر کسی گرد اعمال زشت نمی‌چرخد، باید دیگران را نیز از ارتکاب

به آن باز دارد و با اشاعه‌ی این سنت نیک، جامعه را از آلوده شدن به گناه و جنایت‌های خانمانسوز حفظ کند. اســـلام این وظیفه را برعهده‌ی مسلمانان نهاده و با تقویت روحیه اجتماعی در صیانت جامعه گامی مفید برداشـــته است. (شاه آبادی،۱۳۸۷: ٤٤) از این رو، پرهیز از جرائم و گناه اقتصادی در حوزه‌ی شخصی و فردی ملاک سعادت جامعه ایمانی و اسلامی نخواهد بود بلکه وظیفه‌ی تک تک امت اسلامی است که از گناهان اقتصادی در سطح اجتماع جلوگیری نمایند و به وظیفه‌ی امر به معروف و نهی از منکر پایبند باشند و از این طریق بتوانند دامنه‌ی آلودگی اقتصاد را در ســـطح ملی کاهش دهند. چنین مقوله‌ای نیازمند دوری از نگرش اسلام انفرادی و روی آوردن به اسلام جماعتی و اجتماعی است.

در کتاب فطرت عشق (شذره ششم شـــذرات المعارف) شاه‌آبادی تأکید می‌نماید که فـــرد یا گروهی که به دنبال لـــذت از طریق ارتکاب مناهی، تجاوز از حدود و مخالفت با اوامر الهی اســـت، دچار ذلت خواهد شـــد ولی تحمل ســـختی‌ها در مسیر اجرای احکام الهی، منجر به لذت و فوز عظیم خواهد بود. (شـــاه آبادی،۱۳۹٤ الف: ۱۸۲-۱۸۱) ایشان تأکیـــد بر اصل راهبردی امر به معروف و نهی از منکر در دو ســـطح خرد و کلان دارند؛ در ســـطح خرد، ایشان بر افراد جامعه توصیه می‌کنند تا "عدم تجاوز از حدود الهیه، یعنی مرتکب حرامی یا منع از واجبی نکند." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۵۵) در سطح کلان، بر "تأدب به‌ظاهر شـــرع و ترک محرمات مطلقاً و تعظیم شـــعائر اســـلام و حضور در جماعات و اجتماعات اسلامیه" (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۹) اشاره می‌کنند تا از این طریق جامعه‌ی اسلامی به ســـوی معروف گام بردارد و از منکرات اقتصادی، سیاســـی، اجتماعی و فرهنگی دور شود. براساس چنین اصولی است که ایشان توصیه به "قیام بر واجبات مالی و دادن حقوق الهی" (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۸۱) در امور اقتصادی دارند؛ چنین روندی از گسترش منکرات اقتصادی و کفران دارایی جلوگیری می‌نماید.

۴-۲-۳ راحت طلبی و آسایش پرستی

راحت‌طلبی یکی از امور ذاتی و فطری انســـان‌ها اســـت (شاه‌آبادی،۱۳۹٤ الف: ۳۱۸ و شـــاه آبادی،۱۳۸۰: ۱۳۱) و در کتاب "رشحات البحار" پیرامون فطرت آسایش دوستی (حب راحت) تأکید شـــده است که "بدیهی اســـت که اهل عالم عاشق آسایش و راحتی هستند. چنان که حتی در راه نیل به آن، خود را به زحمت و خستگی می‌اندازند. در حالی

این امر (خســـته کردن خود) با هدف مورد نظر (آسایش) منافات دارد." (شاه‌آبادی،۱۳۹٤ ب: ۳۱۸) ایشـــان فرجام حب راحتی را بیچارگی می‌دانند؛ "چنانچه کســـانی که مبتلا به حب شهوات و زینت دنیا و امثال آنها هستند، آخر بیچاره خواهند شد." (شاه‌آبادی،۱۳۸۰: ۱۵۵) آیت الله فاضل گلپایگانی در شـــرح معرفه ۲۱۹ از شـــذره‌ی ششـــم کتاب شذرات المعارف اذعان می‌دارد که هر کســـی که از یاد خدا غافل شـــود دچـــار تنگنا در زندگی می‌شـــود و کســـانی که در راه خدا قرار می‌گیرند و اسیر هواهای نفسانی قرار نمی‌گیرند، مستغنی خواهند شد. (شـــاه‌آبادی،۱۳۹٤ الف: ۲٤٤) راحت‌طلبی و دوری از کار تولیدی در جامعه، روند اقتصاد ملی را با ســـکون مواجه می‌سازد و سیستم اقتصادی را با اختلال و بی‌نظمی همراه می‌نماید. در عین حال، راحت‌طلبی منجر به خروج سرمایه‌های مالی از جریان تولید و اشـــتغال شده و در نقطه‌ی مقابل، بسترهای رشد ظلم و بی‌عدالتی، ناآرامی اجتماعی و تعدی به حقوق محتاجان را به همراه خواهد داشـــت و به اعتقاد شـــاه‌آبادی، "تزاحم حاجت و راحت اســـت که اولی موجب حرکت و دومی مقتضی سکونت است، ولی از سوء تربیت و عادت، تقدیم سکونت بر حرکت شده و تولید عجز و اختلال نظام نوعی و شـــخصی نموده، و موجب انفتاح باب خیانت و عدم امانت و تأسیس سلطنت و ریاست و انواع ظلم و تعدی، و ایجاد طبع یاجوج و مأجوج و ترویج شرعِ هرج و مرج، و عمل به فقه کتاب موش و گربه و حق را به طرف غالب دادن شده." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۳۷)

۴-۲-۴ نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت‌های اقتصادی (اصل غیرت)

مملکت اســـلامی مبتنی بر یکرویی و سلامت است و نفاق یکی از مهمترین تهدیدات پیشـــرفت اقتصادی و سیاسی محسوب می‌شود. شـــاه‌آبادی معتقد است نفاق در تقابل با قائمه و ستون یکرنگی و همدلی در جامعه‌ی اسلامی است؛ "چون انس بر قائمه‌ی یکرویی مستقر است لذا مذمت منافق در آیه و روایه فوق حد احصاء می‌باشد و حقیقتاً نفاق یکی از حوائج مهمه عالم بشریت را مختل می‌نماید؛ پس معصوم در شرائط اخوت فرموده‌اند: "ان تکون سریرته و علانیته لک واحده" یعنی برادر باید باطن و ظاهرش با تو یکی باشد که منافق و دو روی نبوده باشـــد و معلوم است که انسان به‌شخص دوروی انس نخواهد گرفـــت... مانند بعضی از اهل زمان که به مجرد توهمـــات یا دنائت طبع یا ضعف نفس،

مدح می‌نمایند کســـانی را به اموری که اعتقاد به آن ندارند بلکه معتقد خلافش می‌باشند و البته این قســـم مداراه نخواهد بود وجایز نیست." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۱۹) بی‌توجهی به احکام و فرامین اسلامی در روند پیشرفت و آبادانی مملکت اسلامی، فاصله گرفتن جامعه از اقتصاد اسلامی، رسوخ تفکرات التقاطی اقتصاد در ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلام، پیاده‌سازی الگوهای غیردینی در سیاست‌های اقتصادی توسط حاکمان و کارگزان جامعه و... همگی نمود عینی نفاق اقتصادی هســـتند که در بخش‌های مختلف کتاب شذرات المعارف قابل مشاهده هستند.

منافق اقتصادی فاقد عنصر غیرت است؛ به این معنا که در برابر امور ناپسند اقتصادی قـــدرت جلوگیری در آن وجود ندارد و از هر طریقی به امرار معاش می‌پردازد و در عین حال، انسان مومن و جامعه اقتصادی اسلام، دارای غیرت است و برای رفع حاجت و نیاز، به هر فعل و اقدامی دست نمی‌زند. از این رو، غیرت به مثابه‌ی یک فطرت انسانی در امور اقتصادی، ملازم عقل و شـــرع است و همین امر غیرت باعث شناسایی منافق در عرصه‌ی اقتصاد و معاش خواهد شد. شاه‌آبادی در موضوع تزاحم حاجت و غیرت به مسئله‌ی نفاق اشـــخاص و پدیده‌ی بی غیرتی اشاره می‌فرماید: "تزاحم حاجت و غیرت است و اهمیت حکم غیرت؛ که فطرتی اســـت که از ناپسند جلوگیری می‌کند: خداوند، غیور است و به جهت همین غیرتش، اعمال زشـــت و ناپسند را حرام کرده است... چون غیرت در بشر، فطری است و تشریع بر طبق تکوین است، انسان غیور از اکثر طرق منافیه با غیرت، اعاشه نمی‌کند و ضعیف شـــود از تحصیل معاش، که مومن به اندک چیزی قانع است و تنها از راه حلال می‌خورد و منافق، شـــکمباره و سیری ناپذیر است و مبالاتی در خوردن –که از چه راهی به دست آید– ندارد و از این رو، راه‌های خوردن مومن محدود بوده و راه‌های خوردن منافق، نامحدود است. و معلوم است طریق معاش مومن، طریق عقل و شرع ملازم با غیرت اســـت، به خلاف منافق بی‌غیرت." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۸) در فعالیت تولیدی در نظام اقتصادی اسلام نیز براساس اصل غیرت، تولیدات اقتصادی و نحوه‌ی الگوی مصرف اقتصادی باید مبتنی بر امور عقلانی و شرعی باشد ولی منافقین اقتصادی به این امور پایبند نیســـتند و برای کسب معاش بیشتر، غیرت دینی و ملی خود را زیر پا می‌گذارند و بدون توجه به احکام شرعی، به هر طریقی سعی در کسب درآمد دارند که عموماً از طریق کار

کردن پول، دلالی و شغل‌های واسطه‌ای و غیرتولیدی است. اما جامعه‌ی غریتمند، براساس تولیـــد طیب و طاهر تلاش می‌نماید رزق حلال کســـب نماید و به همین دلیل، دوری از اقدامات منافقانه در اقتصاد ملی، سرلوحه‌ی جوامع اسلامی خواهد بود.

۴-۲-۵ سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیت المال)

در اقتصاد اســـلامی، دولت و حکومت مســـئول مدیریت درآمدهای بیت‌المال است (صدر،۱۳۹۳ الف: ۱۷۷) و با توجه به اهمیت این موضوع، آیت الله شـــاه‌آبادی حمایت و یاری حکومت ظلم را خلاف شرع می‌دانست و بهترین راه را از سوی علماء بزرگ، تشکیل بیت‌المال یا خزانه‌داری کل می‌دانســـت تا پول‌های زیادی را که به طرق مختلف از سوی مردم به ســـوی آنها می‌آید، جمع‌آوری کنند و به صرف مصالح مســـلمین برسانند. ایشان در کتاب "شذرات المعارف" بر "تشـــکیل بیت‌المال" تأکید می‌نمایند. (اردشیری،۱۳۸۵: ۸۶-۸۵) شاه‌آبادی در خصوص این مطلب اذعان می‌دارند؛ "]از اسباب ممرضه مسلمین[نداشتن بیت‌المال اســـت زیرا که معلوم است جریان اسلام در ملک، محتاج است به‌عده و عـــده و لذا خداوند عالم ایجاب زکوات و اخماس و ســـایر حقوق مالیه فرموده برای اداره نمودن اســـاس مقدس اسلام." (شـــاه‌آبادی،۱۳۸۰: ٦-٥) با توجه به اهمیت موضوع فوق الذکر است که ایشان بر "تشکیل بیت‌المال از زکوات و اخماس و غیرهما در تحت قواعدی که موجب حفظ از حیف و میل بوده باشـــد" (شـــاه آبـــادی،۱۳۸۰: ۱۰)، تأکید دارنـــد و ریخـــت و پاش‌های مالی از بیت‌المال را عاملی بـــرای ضعف در فرایند اقتصاد مملک اسلامی می‌دانند. لاجرم، اسراف و عملکرد ناصواب در بیت‌المال مانعی برای رشد تولیدات مشروع در جهان اسلام خواهد بود.

۴-۲-۶ توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشکلات اقتصادی

آیت الله شاه‌آبادی، توجه نداشتن به چاره و راه درمان مشکلات را یکی از آسیب‌های جدی جوامع اســـلامی می‌داننـــد و اعتقاد دارند، نباید صرفاً در مرحله‌ی آسیب‌شناســـی مشـــکلات متوقف شـــد، بلکه علاج دردهای اقتصادی، سیاســـی، اجتماعـــی و... بعد از شناسایی آنها نیز امری لازم و شایسته است. به اعتقاد ایشان: "مشاهده می‌شود که جمعی از متدینین در محافل و مجالس، اظهار دردمندی و تاســـف براســـلام می‌نمایند ولی غافل

از ایـــن که باید درد را معالجه نمود و مذاکره مرض و تعداد آن، معالجه درد نخواهد بود و چون راه علاج، به دانســـتن سبب مرض اســـت، پس اگر نظر عمیقانه بفرمائی، می‌یابی که عمده اســـباب مرض چند چیز است..." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۳) از این رو، اقدام جمعی برای زدودن مشـــکلات اقتصادی از جامعه لازم است و بعد از آسیب شناسی لازم توسط متخصصان و اهالی فن، باید در مسیر اهداف متعالی اقدام کرد و بدون تلاش و برنامه‌ریزی صحیح نمی‌توان به رشد اقتصادی و ارتقاء تولیدات ملی دست یافت.

۴-۲-۷ رفاه زدگی شهروندان

در شـــذرات المعـــارف با نگرش انتقادی نســـبت به زندگی مادی‌گـــرای غربی آمده اســـت: "غرور به حیات و زندگی دنیوی امروزی که از رشـــحات حیات دشمن است." (شـــاه‌آبادی،۱۳۸۰: ٤) ویژگی چنین جامعه و مردمی که غـــرق در رفاه و زندگی دنیوی هســـتند، فنا و زوال است و به تعبیر ایشان؛ "اگر ملاحضه بفرمایی، خواهی یافت که این حیات، همان حیات حیوانات مذبوح اســـت، که قوه‌ی حیات ذابـــح، آن را به این مرتبه رســـانیده و البته چنیـــن حیاتی باقی نخواهد ماند و به اندک زمانـــی روی به فنا و انعدام می‌رود." (شاه‌آبادی،۱۳۸۰: ٤) به همین دلیل ایشان بر اصلاح مادی و معنوی مسلمین در ممالک اسلامی تأکید می‌نمایند. (شیخ سفلی، ۱۳۸۷: ٤۰۲-٤۰۰)

باید توجه داشت که سیاست اقتصادی اسلام علاوه بر رشد تولید و ثروت در جامعه، بسترهای رفاه، آســـایش زندگی و معیشت را فراهم می‌کند (صدر،۱۳۹۳ ب: ۳۵۲/۲) اما رفاه‌زدگی و غرق شـــدن در امور مادی‌گرایانه یکی از گذرگاه‌های الحاد و هلاکت جوامع محسوب می‌شـــود (باهنر،۱۳۸۷: ۱۱۷) و نابودی جامعه مترف نیز یک سنت تاریخی در قرآن کریم است.

۴-۲-۸ یاس و ناامیدی در تحصیل سعادت دینی و دنیوی

با توجه به اهمیت راهبردی امید و رجاء در مملکت اســـلامی، آیت الله شاه‌آبادی نیز یکی از اسباب ممرضه مسلمین را "یأس" می‌داند و در کتاب شذرات المعارف چنین بیان می‌کند؛ "یأس از ظهور ســـعادت دینی و دنیوی است؛ یعنی هرگاه سنجیده شود سعادت بـــا قوه‌ی عامله‌ی خود، با این کـــه اگر خود را از بحر اُجاج غرور خارج نموده باشـــد،

گرفتـــار چاه پر تباه یأس می‌نماید و خود را متوقـــف نموده و از هرگونه تکلیف، بری و عّری دانســـته، با این که عالم مُلک، دار تحصیل و تکمیل سعادت است به حسب دین و دنیا." (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵) در اندیشه‌ی شاه‌آبادی، ناامیدی ملی با منافع استعمار ارتباط مستقیم دارد و به همین دلیل بر ضرورت سیاست‌گذاری فرهنگی برای نهادینه‌سازی امید و خودبـــاوری ملی اعتقاد دارند. (رضی بهابـــادی، ۱۳۸۹: ٦٧-٦٣) بنابراین، عزم و تلاش جدی و مصرانه به همراه صبر نیز برای تحقق اهداف اقتصادی و اجتماعی یکی از راه‌های برون رفت از مشکلات ناامیدی و شدائد است و به قول آیت الله شاه‌آبادی: "عزم، کارهای بزرگ و صعب را کوچک و ســـهل می‌کند... صبر، صفت بزرگی اســـت، شجاعت صفت نیکی اســـت." (شاه‌آبادی،۱۳۹۳: ٤٤) صبر و عزم راســـخ در مسیر اهداف الهی و انسانی می‌تواند به سعادت و دوری از افسردگی و ناامیدی فردی و اجتماعی شود.

توضیحات فوق نشـــان می‌دهد که تحرک و پویایی اقتصادی در هر جامعه‌ای نیاز به امید و نشـــاط اجتماعی دارد و ملتی که در آن روحیه و امید وجود نداشـــته باشـــد، ملتی بازنده خواهد بود و نه تنها نمی‌تواند به اهداف ترســـیم شـــده در اسناد فرادستی خویش دســـت یابد بلکه همواره مورد تعدی و ستم دشمنان و زیاده خواهان جهانی خواهد بود. در نقطه‌ی مقابل، دولت و ملتی که از نشاط و روحیه ملی خوبی برخوردار باشد، همواره در مســـیر تحقق اهاف آرمان‌های خود کوشا بوده و به راحتی اهداف ملی تحقق می‌یابد و با وجود امید در میان شـــهروندان، حرکت به سوی پیشرفت اقتصادی آسان‌تر می‌گردد. (قربی،۱۳۹۵: ٤) یأس از جرات و جسارت در برون رفت از مشکلات مملکت و حرکت رو به تعالی اقتصادی می‌کاهد (حائری شیرازی،۱۳۸۷: ۲۱)

۴-۲-۹ وابستگی اقتصاد ملی به کالاها و صنایع خارجی

آیت الله شاه‌آبادی تأکید می‌کند که وابستگی اقتصادی به اغیار و کشورهای غیراسلامی را یکی از عوامل زدودن عزت مســـلمین می‌دانند و اعتقاد دارند غفلت نســـبت به تولید کالاهـــای مورد نیاز جامعه منجر به خســـران و زیان اقتصادی و سیاســـی برای مملکت اســـلامی خواهد بود؛ از این رو، نباید صنایع اقتصادی دشـــمنان بر امور اقتصادی جوامع اسلامی سیطره یابند و اگر چنین تصوری در بین شهروندان و امت اسلامی به وجود بیاید که صرفاً از دســـتاوردهای تولیدی و اقتصادی غرب استفاده نمایند و مسیر راحت‌طلبی را

در پیش بگیرند، چنین رویکردی ناشـــی از جهل، نادانی و غفلت مسلمین خواهد بود که عذاب الهی را به دلیل کفران نعمت در پی خواهد داشـــت. ایشان می‌فرمایند؛ "بعضی از غفله و جهله را مشـــاهده می‌نمائیم که تشکر می‌کنند از این‌که صنایع دشمن آنها را اداره نموده...، از جهت عدم اعمال قوه‌ی عاقله و عامله خود را مورد انتقام خداوند کرده‌ایم و باید استغفار نموده." (شاه‌آبادی،۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

از این رو مشخص می‌شود که نیازمندی اقتصادی، زمینه وابستگی به بیگانگان را فراهم می‌آورد و به همین دلیل، قطع وابستگی اقتصادی به بیگانگان مورد تشویق خداوند است. (هاشـــمی رفســـنجانی،۱۳۸۳: ١٤٤/٤) مطهری در کتاب "نظری به نظام اقتصادی اسلام" تأکید می‌کند: "اگر ملتی کمک خواســـت و ملتی دیگر کمک داد، خواه‌ناخواه اولی برده و دومی آقا اســـت. چقدر جهالت و حماقت است که آدمی ارزش سلامت بنیه‌ی اقتصادی را در نیابد و نفهمد اقتصاد مستقل، از شرایط حیات ملی است." (مطهری،۱۳۸۹: ۱۹)

۴-۲-۱۰ قانع بودن به اقدامات تَقَلُّصی[1] (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشرفت اقتصادی

آیت الله شـــاه‌آبادی حـــرکات مذبوحانه، انـــدک و ناچیز در امـــور صنعتی، تجاری و هـــر چیزی که به امر معاش مردم مربوط می‌شـــود را با عبارت تحقیرآمیز "جســـت و خیز" توصیـــف می‌نمایند و اعتقاد دارند تقلیل دادن فعالیت‌هـــای اقتصادی و قانع بودن به کنش‌های اقتصادی بیگانگان (توجه داشـــتن بـــه واردات کالاهای خارجی برای تأمین نیازهای اساســـی کشور) منجر به از دست دادن زمان لازم برای رشد اقتصادی می‌شود و در عین حال، کمبود عمل (فعالیـــت اقتصادی) منجر به تباهی جامعه و حکومت خواهد شـــد و این موضوع در کمترین فاصله زمانی به وقوع خواهـــد افتاد. وی اذعان می‌دارد؛ "فقدان کمال علم و عمل صنایع می‌باشـــد و معلوم اســـت... با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع اســـت و جست و خیزی می‌نماید غافل از آنکه به اندک زمانی فانی خواهد گشت." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۲۰) این مسئله نشان دهنده‌ی دو نکته است؛ گسترش فعالیت اقتصادی توسط ممالک اسلامی و عدم قناعت به پیشرفت‌های علمی کشورهای غربی. به این معنا که ممالک اســـلامی نباید صرفاً به دستاوردهای علمی دولت‌های غربی در زمینه

۱. تقلص: درهم کشیده و گوشه نشین، کوتاه شدن، افت کردن، کاهش یافتن، تقلیل یافتن، تنزل کردن و انقباض.

اقتصاد توجه نمایند و باید در حوزه علم و دانش اقتصاد نیز اقدامات اساسی انجام دهند تا از وابستگی و رکود علمی جلوگیری نمایند.

۴-۲-۱۱ قرض تنزیلی و ربا

آیت الله شاه‌آبادی در آسیب‌شناسی‌ای که از وضعیت اقتصادی عصر خود ارائه می‌دهد، مدعی است که ربا در رفتارها و روابط اقتصادی شیوع پیدا کرده بود و چنین پدیده‌ای را از آثار نظام سرمایه‌داری اجنبی معرفی می‌نماید. نرخ بهره-ربا- در نظام اقتصادی سرمایه‌داری عنصری است که در تمام بازارها، روابط و رفتارهای اقتصادی به عنوان یک عنصر درونزا، تنظیم‌کننده‌ی بسیاری از رفتارها و روابط اقتصادی و تعیین‌کننده‌ی بسیاری از تصمیم‌های اقتصادی است. به همین جهت آن را نظام اقتصادی ربوی نیز می‌نامند؛ یعنی در نظام سرمایه‌داری ربوی، ربا به عنوان نخ تسبیح در رفتارها و روابط اقتصادی عمل می‌کند. ولی ایشان باور دارد که آن نخ تسبیح در نظام اقتصادی اسلام، اخوت است. (یوسفی،۱۳۹٤: ۹۸) اخوت در امر مالی، ناظر بر قرض‌الحسنه و دوری از قرض تنزیلی است. به همین منظور، وظیفه‌ی دولت و مردم در جامعه‌ی اسلامی، سد باب کردن ربا و نزول در معاملات مالی، پولی و سیستم بانکداری است و باید امکانات قرض‌الحسنه فراهم شود و اگر در نظام مالی کشور، قرض‌الحسنه رونق یابد، روند تولید و فعالیت‌های اقتصادی در مسیر صحیح و حلال خود قرار خواهد گرفت و از میزان خسارت‌های ناشی از جریان بهره و نزول مالی کاسته خواهد شد. به همین دلیل، راهکار ایشان به کارگزاران ممالک اسلامی، "ایجاد اساس مقتضی تمکن دادن قرض‌الحسنه و سدباب قرض تنزیلی که موجب خرابی دنیا و دین است." (شاه‌آبادی،۱۳۸۰: ۹) در نهایت این که، پیشنهاد آیت الله شاه‌آبادی در شذرات المعارف به مجامع اسلامی، نهادسازی برای گسترش قرض‌الحسنه و مبارزه با تأمین مالی ربوی است. (رضی بهابادی،۱۳۸۹: ۸۵)

ربا به دلیل ستمی که بر جامعه تحمیل می‌کند، حرام است. وجود ربا در نظام اقتصادی اسلام، این نظام را از اهداف متعالی آن باز می‌دارد. ربا در مسیر حاکمیت معنویت و ایثار و تعاون در جامعه مانعی بزرگ به شمار می‌آید. وجود ربا و قرض تنزیلی باعث می‌شود انگیزه‌ی قرض‌الحسنه دادن، انفاق و وقف در جامعه اسلامی نابود شود و روحیه‌ی نفع‌پرستی و خودخواهی را در جامعه حاکم می‌کند. علاوه بر این، ربا به عدالت

اجتماعی آسیب می‌زند و حرکت اموال را در مسیر زیانبار برای جامعه و فرد قرار می‌دهد. (میرمعزی، ۱۳۸۸: ۱۷۷/۳-۱۷۶) امام خمینی(ره) در خصوص عواقب منفی قرض تنزیلی و ربا اذعان می‌کند که ربا و نزول در اقتصاد ملی منجر به فروکش کردن تولید و رواج کار کردن پول به جای تولید می‌شود (امام خمینی،۱۳۹۲: ٤٠٩) و در این خصوص می‌فرمایند؛ "ایـــن پول بایـــد راه بیفتد و کار انجام بگیرد از آن و رزق پیـــدا بکند. اینها پول را همین طور می‌گذارندش آنجا دست یک کسی و می‌خواهند این پول بزاید برای خودشان بدون کار و این در جامعه فســـاد بزرگی است و این را ظلم گفته است قرآن شریف: لاتَظْلِمُونَ ولاُظْلَمونَ؛ آنطور تشبیه کرده است فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِنَ الله، این اهمیت زیاد دارد. و به همان اندازه‌ای که قرض به ربا محکوم است به همان اندازه قرض به حسنه و بدون ربا و همین طور قرض دادن به همان اندازه مطلوب است." (امام خمینی، ۱۳۷۹: ٤٢٨/١٢-٤٢٧)

۴-۲-۱۲ خام‌فروشی سرمایه‌های طبیعی

درایـــت اقتصادی و آگاهی آیت الله شـــاه‌آبادی در زمینه اقتصاد ملی و زمینه تولیدات داخلی باعث شـــده اســـت تا ایشـــان خام‌فروشـــی مواد طبیعی را امری ناشایست برای اقتصاد کلان جامعه بدانند و کشورهایی را که به صادرات مواد طبیعی بدون فراوری آنها می‌پردازند را محکوم به فنا می‌دانند. ایشان با تیزبینی و دقت نظر بیان می‌کنند: "بعضی از غفله و جهله را مشـــاهده می‌نمائیم که تشکر می‌کنند از این‌که صنایع دشمن آنها را اداره نموده و می‌گوینـــد خداوند عالم آنها را خر و حمال ما قرار داده ولی اگر به‌نظر منصفانه متوجه شـــوند می‌فهمند حمال کسی است که پنبه را یک من شش قِران به‌دشمن می‌دهد و یک من شـــصدتومان بلکه متجاوز از او می‌خرد. حال مشاهده کن و ببین خر کیست و آیا این نعمت اســـت که آن را تشـــکر کنی یا آنکه از جهت عدم اعمال قوه‌ی عاقله و عامله‌ی خود را مورد انتقام خداوند کرده‌ایم و باید اســـتغفار نموده و عرض کنیم قَالا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَـــنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِـــرِينَ[1] و تغییر دهیم بی‌حسی را به حس و بی‌غیرتی را به غیرت و آیه‌ی شریفه جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ[2] و

۱. آیه ۲۳ سوره مبارک اعراف.
۲. آیه ۷۳ سوره مبارک توبه.

آیه‌ی شریفه‌ی وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ[1] را به‌موقع اجرا گذارده و کفار را در امتعه‌ی آنها کشـــته و به‌ترک مخالطه و مراوده بر آنها خشـــم نماییم و حس حاجت را منظم عالم خود گردانیده و در این مقام برآییم که امتعه مســـلمین را مغتنم و حوائج را به‌خود آنها و در خود آنها اداره نماییم." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۱-۲۰)

۴-۲-۱۳ کفران نعمت

شاه‌آبادی در شذره‌ی چهارم کتاب شذرات المعارف، بر موضوع شکر انعام الهی تأکید می‌نماید (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ٦٨) و اعتقاد دارد همگان باید شـــاکر نعمت‌های موجود در جامعه باشـــند و مصنوعات بشری نیز یکی از موضوعاتی است که همواره باید از کفران به دور باشـــد. بنابراین، "عبد شاکر و وظیفه شناس هم باید در برابر همنوعان خود کاملاً مهربان باشد و از هر آنچه خدایش در اختیار او قرار داده است، دیگران را بهره‌مند سازد." (شاه‌آبادی،۱۳۹۳: ۱۸۵)

بـــا این اوصاف، بی‌توجهی به نعمت‌های الهی و شـــکرگذاری نکـــردن در برابر آنها می‌تواند به کفران نعمت تبدیل شـــود و به تعبیر آیت الله شـــاه‌آبادی، "چون معلوم شـــد حقیقت شـــکر، کفران نیز معلوم شـــود که مبتنی بر جهل به نعمت و منعم و آن مســـتتبع بدگمانی و توحش از حق اســـت حالاً و به حسب عمل، قصد اسائه به بندگان و معصیت و شکایت به زبان و صرف هر نعمتی در غیرآنچه برای آن خلق شده نعوذ بالله که موجب خســـران دنیا و آخرت اســـت و به حســـب تقابل شـــکر و کفران آثار آنها نیز متقابلند." (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۹٤) از این رو، کفران نعمت موجب خســـارت و زیان اقتصادی برای جامعه و فرد خواهد شد و زمینه‌ســـاز معصیت اقتصادی، بی‌تدبیری در مصرف تولیدات طبیعی و مصنوعی، تباهی اقتصاد ملی، هرج و مرج در امور معیشتی، بی‌اعتمادی عمومی، قیـــام علیه ارزش‌های اقتصاد اســـلامی (دوری از بندگی حق تعالی در امور مختلف) و... می‌گردد.

براساس مبانی دینی، منظور از تبدیل شکر نعمت به کفران، این است که مردم به جای اینکه در برابر نعمتهای پروردگار شکرگزار باشند، این شکر را تبدیل به کفران کردند. در حقیقت نعمتهای الهی وســـائلی است که طرز برداشت از آنها بستگی به اراده خود انسان

۱. آیه ۸۹ سوره مبارک نساء.

دارد، همانگونه که ممکن است از نعمتها در مسیر ایمان و خوشبختی و نیکی بهره‌برداری کرد و علاوه براین، در مسیر کفر و ظلم و بدی هم می‌توان آنها را به کار گرفت، این نعمتها همچون مواد اولیه هستند که به کمک آنها همه گونه محصول و فراورده می‌توان تهیه نمود، ولی در اصل برای خیر و سعادت آفریده شده‌اند. از این رو، کفران نعمت هرگونه بهره‌گیری انحرافی است و تنها به این نیست که انسان ناسپاسی خدا گوید، بلکه هرگونه بهره‌گیری انحرافی و سوء استفاده از نعمت، کفران نعمت است. (مکارم شیرازی،۱۳۷٤: ۳٤٥/۱۰-۳٤٤) از این رو، کفران نعمت باعث خسّت، فرومایگی، انفعال و شرمندگی فرد و جامعه می‌شود. (طباطبائی،۱۳۷٤: ۵۸۱/۳)

۴-۲-۱۴ حبس پول (انباشت سرمایه) و رفع ید از تولید سازنده

آیت الله شاه‌آبادی نسبت به حبس پول و راه‌اندازی نکردن کار تولیدی به وسیله‌ی دارایی و سرمایه‌های مالی انتقاد شدید دارند و معتقدند سرمایه‌داران به جای کار کردن با پول و بی‌توجهی به اقتصاد ملی، باید از خروج سرمایه از بازار کار و تولید جلوگیری نمایند؛ زیرا می‌تواند به نابودی و تضعیف امر تولید و تجارت صنعتی شود و در صورت شیوع چنین روند خطرناکی، نظام اقتصادی نابود خواهد شد. ایشان می‌فرمایند؛ "اشخاص متمول با حاجت آنها به عملی و شغلی، به واسطه جهات مذکوره یعنی خیانت و غیره، رفع ید از کار نموده و پول خود را حبس می‌نماید، و ارجاع شغلی به ارباب حرف و صنایع نمی‌کنند، و از این جهت، هم تعطیل امر غَنی شده و هم فقیر به فقر خود مبتلا است و روز به روز این مصیبت بر استیصال خواهد افزود تا موجب هلاکت ابدی گردد، که فقر موجب روسیاهی در هر دو دنیاست." (شاه‌آبادی،۱۳۸۰: ۳۷)

به همین دلیل است که کنز و اندوختن مال در اقتصاد اسلامی دارای حرمت است و به تعبیر شهید صدر، "اسلام کنز و ذخیره کردن پول را حرام و در بسیاری از حالات بر پول ذخیره شده، مالیاتی وضع کرده است تا مبادا نقش طبیعی پول ـ به عنوان ابزاری برای آسان نمودن مبادله میان کالاهای تولیدی ـ به نقش احتکاری به عنوان ابزاری برای ذخیره کردن و احتکار ثروت و در نتیجه، بالا بردن قیمت‌ها، تبدیل شود." (صدر،۱۳۹۳ ج: ۱۲٤-۱۲۳) آیت الله شاه‌آبادی اعتقاد دارد کب کنز و انباشته کردن سرمایه باعث ترک واجبات مالی براساس احکام اقتصاد اسلامی می‌شود؛ "مقصود از کنز حیطه‌ی قلبی و

محبت آن است به دنیا و زخارف آن با اختلاف حالات محبت و تعلق که گاهی شود که تمام اطمینانش به آن و فریفته‌ی آن اســـت که موجب ارتکاب بسیاری از جنایات شود و گاهی منشـــاء ترک واجبات مالیه گردد الی غیر ذلک و فرق نمی‌کند در اکتناز قلبی ما بین آنکه دارا باشد یا ندار و لذا دارای غیر محب مکتنز نیست، ولی محب فقیر مکتنز است و بالجمله داریی و نداری از امور غیر اختیاری است، ولی محبت داشتن و نداشتن از اموری اســـت اختیاری و میسور مکلف است چنانچه اگر توجه کند به این که محبت و عداوت موجب اختلاف در آثار اموال و دارایی نشـــود و اموری است زائد بلکه اگر درست تأمل کند، می‌فهمد که محبت چیزی که طرف ادراک محبت نکند، ســـفاهت اســـت البته متعظ شود و اساس اکتناز را خراب کرده و اکتناز محبت خداوند و اولیاش را بنماید و بالجمله حقیقت اکتناز راجع به حال است نه به مال. بلی دارا بودن چه کم باشد چه زیاد که موجب محبت فعلی و اطمینان قلبی شود منشاء اعراض از حق و توکل به او و طغیان بر او و بر اولیاء او خواهد گردید." (شاه آبادی،۱۳۸۰: ۸۲-۸۱) حب کنز منجر به بی‌توجهی به امور تولید در اقتصاد ملی می‌شود و انگیزه‌ها تلاش و کنش اقتصادی را از افراد سلب می‌نماید.

در اندیشه‌ی اقتصادی اسلام، پول نباید کار کند (حائری شیرازی،۱۳۹۱ الف: ۱۰)؛ زیرا پول مثل جریان خون در بدن است. همانگونه که خون، بدون این که مصرف شود از کانال رگ‌ها تمام اعضا و بافت‌ها را به عدالت تغذیه می‌کند و به حرکت و زایش می‌کشـــاند، پول هم در جامعه بدون اینکه مصرف شود، باید به عدالت از کانال طرح‌ها و برنامه‌ها به اعضای جامعه برسد و آنها را به تولید و خدمات رسانی کشاند. (حائری شیرازی، ۱۳۹۱ ب: ۱۱) امام خمینی(ره) در این زمینه می‌فرمایند؛ "بانکداری به آن معنایی که در جاهای دیگر هســـت رواج پیدا بکند، مردم از صنعت و کار و سایر چیزها بازمی‌مانند، می‌نشینند توی خانه‌شان و پولشان برایشان کار می‌کند و حال آنکه پول نباید کار بکند. پس اصلاح بانک هم یکی از امور بسیار مهم است، چنانچه اصلاح اقتصاد و مالیات و امثال ذلک هم بسیار اهمیت دارد." (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۳۴/۱۸)

۴-۲-۱۵ جهل به مرام[1] اسلام در امور مسلمین

از آسیب‌های جوامع اسلامی، جهل و ناآگاهی از منش و دیدگاه‌های اسلام است و به

۱. مرام: آیین، ایدئولوژی، بینش، جهان بینی، عقیده، مسلک و... .

دلیل دور شـــدن از مرام اسلام، با تهدیدات بیرونی و چالش‌های درونی مواجه می‌شوند. اهمیت شـــناخت مسلک و آموزه‌های اسلام به اندازه‌ای اســـت که آیت الله شاه‌آبادی از این موضوع به عنوان علت اصلی عقب ماندگی جوامع اســـلامی یاد می‌کنند. ایشان اذعان می‌دارند: "علت‌العلل جهل به مرام اســـلام اســـت. زیرا که اگر مرام اسلام معلوم ما بود و همان بعینه مرام ما مســـلمین شـــده بود البته در اطراف آن کوشش نموده مقصود را انجام می‌دادیـــم و ما در اینجا مقصود و مرام را از ناحیه‌ی مقدســـه‌ی اســـلام بموجب فرموده حضرت خاتم الرسل صلی اله علیه و آله (انی تارک فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی) بیان می‌نماییم تا موجب شفاء صدور انام گردد." (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ٦)

۴-۳ تهدیدات بیرونی تولید مملکتی در ناحیه‌ی مقدسه‌ی اسلامی

۴-۳-۱ انتشار عقاید باطل و انحرافی

شاه‌آبادی در شذره الاولی به آفت "انتشـــار عقاید باطله" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳) اشاره می‌کند و تأکید دارد بر اینکه برای پیشرفت صنعتی و اقتصادی به قوه‌ی عاقله (کمال علم) نیاز اســـت (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) ولی هر علمی برای پیشرفت و تعالی اقتصادی مناسب نیســـت. بلکه علم بومی و منبعث از تعالیم ناب اسلامی مدنظر ایشان است و اعتقاد دارند جوامع اسلامی به جای تکیه بر پیشرفت‌های علمی غربی، باید در حوزه‌ی علم و اندیشه نیز فعالیت مفید داشـــته باشـــند تا از طریق افکار و عقاید انحرافی دولت‌های مادی‌گرا به سمت و سوی تباهی و حیات مذبوحانه گام برندارند.

شـــاه‌آبادی اعتقاد دارد دشـــمنان اســـلام از ضعف و فقر اقتصادی مردم برای ترویج و اشـــاعه‌ی افکار و مذاهـــب باطله‌ی خویش به طرق کمک‌هـــای اقتصاد بهره می‌گیرند تـــا بتوانند مقاصـــد خود را تحصیل نمایند که دســـتاورد این اقدام، ظلـــم و کفر خواهد بود. (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی ص٤۳) دشـــمنان از طریق مساعدت‌هایی در خصوص مدرسه‌سازی، تأسیس بیمارستان و غیره، سعی در جلب محبت مردم دارند تا بتوانند افکار باطل و انحرافی خود را در جامعه رونق بخشند.

ایشـــان با صراحت کامل، تبعیت از عقاید باطل و انحرافی غرب را همردیف با انهدام مملک اســـلامی می‌دانند و تاکید می‌نماینـــد؛ "اختلال در امر معاش از جهت فقدان کمال

علم و عمل صنایع می‌باشد و معلوم است این معیشت فعلی که از رشحات معیشت دشمن اســـت، البته باقی نخواهد ماند و محکوم خواهیم شـــد به انعدام؛ بلکه کمال علم و عمل دشمن و قوت حیات او و تدبیر در جریان تجارتش موجب تعطیل قوای عامله و نقص در ما شـــده، علماً و عملاً نظیر قوت حیات ذابح که مذبوح را به آن مقام رسانیده و با وجود آن به همان حرکت تقلصی قانع اســـت." (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۲۰) وی در تشریح سیاست عُدّه بر فاســـد بودن مسلک بلشویکی و افکار ماتریالیستی اشاره می‌کند (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۳٤) و چنین توضیح می‌دهد که بشر برای رشد و تعالی به جای احکام مادی‌گرایانه نیز به عقایـــد عقلی و دینی نیاز دارد. از این رو، بحث "حاجت به دین" را امری فطری می‌داند که می‌تواند از روند نابودی و فنای محتاج (بشر نیازمند) جلوگیری نماید.

رسوخ افکار و اندیشـــه‌های مادی‌گرایانه غربی در جامعه‌ی ایرانی یکی از آفت‌هایی است که به اعتقاد آیت الله شاه‌آبادی می‌تواند زمینه‌های فساد و تزلزل در پایه‌های اقتصادی کشور را فراهم آورد.

۴-۳-۲ در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی توجهی به معاش جمعی

یکی از امراض مملکت اســـلامی در اندیشـــه‌ی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی، "تحویل دادن ابواب صنایع و حرف و طُرق اعاشـــه[۱]" (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ٤) است. چنین خطری در حوزه‌ی تولید کالاهای مملکتی اشاره به این موضوع دارد که به جای اینکه به زندگی واقعی و اساســـی خود بیندیشـــیم، خود را به مظاهر مادی آن تسلیم کنیم و به جای آنکه خود ســـازنده‌ی یک زندگی تازه بدون وابستگی باشیم، راهی را در پیش بگیریم که تمام ســـرمایه‌های خویش را به رایگان در اختیار بیگانگان گـــذارده و آنچه مورد احتیاج یک جامعه پیشرفته است را از دســـت بدهیم؛ به گونه‌ای که به دریوزگی بیگانگان و دشمنان اســـلام بیفتیم؛ همچنین بســـیاری از صنایع که امروز مورد استفاده جوامع پیشرفته است، بدون آنکه درصدد یادگیری و اســـتفاده از دانش آن باشـــیم، به تقلیـــد از بیگانگان مورد اســـتفاده قرار دهیم و تنها به مصرف آن قناعت کنیم؛ غافل از آنکه با ادامه چنین وضعی، سرمایه‌های جامعه را بدون آنکه بازدهی داشته باشد، مصرف کرده و هر روز از توان خود می‌کاهیم. یک جامعه‌ی مترقی و آگاه به وظیفه، می‌تواند مصالح خویش را تشخیص دهد

۱. روزی رساندن، زندگی کسی را اداره کردن.

و گریبان خود را هرگز به دســـت بیگانگان نسپارد و مجذوب ظواهر فریبنده‌ی آن نگردد و در چنین شرایطی از تهاجم فرهنگی بیگانه آسیب نمی‌بیند. (شاه‌آبادی،۱۳۸۷: ٤٥-٤٤) بنابراین، جامعه‌ای که نســـبت به تحصیل صنایع و حرفه‌های تولیدی بی‌توجه باشـــد، در زمینه‌ی معاش ملی خود با مشـــکل مواجه خواهد بود و حتی در زمینه‌ی کالاهای خیلی اساســـی به دیگران وابســـته خواهد بود و تمرکز خود را بر واردات کالاها قرار خواهد و همین امر می‌تواند عزت، اقتدار، اســـتقلال و ثبات ممالک اســـلامی را تحت الشعاع خود قرار دهد.

۴-۳-۳ افتراق ناشی از اختلاط با اجانب

ایشـــان در کتاب "شـــذرات المعارف" یکی از علل بیماری مسلمین را عدم وحدت و افتراق ایشـــان دانســـته و آنرا موجب اضمحـــلال معاش و معاد مســـلمانان می‌دانند. (ذبیحی،۱۳۸۷: ٤٨١) بنابراین، از بسترهای بیرونی تضعیف روندهای اقتصادی و سیاسی جوامع اسلامی، دور شدن از وحدت است و یکی از عوامل رشد چنین تهدیدی، اختلاط و روی آوردن به قدرت‌های اســـتعماری اســـت که همواره منشأ انهدام جوامع اسلامی و پســـرفت آنها محسوب می‌شوند. شاه‌آبادی در خصوص این مسئله اشاره می‌کند: "افتراق مســـلمین و انفصام خیط اخوت از میانه آنهاســـت به‌واسطه اختلاط با اجانب که موجب اضمحلال هر یک شـــده معاشـــاً و معاداً، حتی آنکه اجتماعات مختلفه المسالک موجب ضعف و اختلال اســـت (فضلا عن الانفراد) و هرچه انفراد و افتراق بیشتر شود اختلال و انحلال شـــدت نماید تا به‌سرحد انعدام همه جهات و حیثیات رسد؛ چنانچه حس اعداء این جهت را، موجب هیجان و حرکت ســـریعه آنها گردیده و البته با این حالت حاضره، اســـاس زندگانی دینی و دنیوی شـــما را بر چیده، مصداق آیه کریمه شریفه: خَسِرَ الدُّنْیَا وَالآخِرَةَ ذَلِکَ هُوَ الْخُسْـــرَانُ الْمُبِینُ[1] خواهید گردید" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۵) چنین تهدیدی باعث گردیده اســـت تا ایشان بر "اجتناب از خلطه و آمیزش با اجانب" (شاه‌آبادی، ۱۳۸۰: ۷) تأکید ویژه‌ای نمایند و چنین راهبردی را در راستای استقلال و رهایی از قید و بندهای استکبار به کار گیرند.

۱. آیه ۱۱ سوره مبارکه حج.

۴-۳-۴ جنگ تجارت‌خانه‌ها در عرصه‌ی بین المللی (نزاع اقتصادی)

امـــروزه جنگ اقتصادی به تهدیدی علیه امنیت ملی کشـــورها تبدیل شـــده اســـت (Rickards,2012) و هدف نهایی استکبار از سلطه‌ی اقتصادی بر مردم، بهره‌کشی و استثمار و اســـتفاده از منابع آنهاســـت و برای وابســـته کردن ملت‌ها از راه‌هایی مختلف و پیچیده اســـتفاده می‌کند. همانگونه که یک شـــخص ثروتمند و مترف، برای استخدام و حاکمیت بر افراد جامعه می‌کوشد تا آنان را از نظر مالی و اقتصادی به خود وابسته کند، مستکبران بین‌المللی نیز می‌کوشـــند تا ملل فقیر و محروم را به خود نیازمند سازند، به خصوص آن که قطع وابســـتگی اقتصادی، به مراتب دشـــوارتر از قطع وابستگی سیاسی است. بسا که ملتی خود را از وابســـتگی سیاسی نجات دهد، اما وابستگی اقتصادی بتدریج، بار دیگر او را به کام مستکبران کشاند. انحصاری کردن بازارهای دنیا به ویژه در کالاها و محصولات اساسی که مردم در زندگی روزانه بدان نیازمندند، از سوی مستکبران عالم، با همین هدف انجام می‌گیرد. نیازمندی به دیگران، نه تنها عزّت و کرامت انســـان را متزلزل می‌کند، بلکه در نهایت او را برده دیگران می‌سازد. (سروش، بی تا: ۱۱۶)

ســـالها قبل از اینکه در ادبیـــات مدرن اقتصاد جهانی صحبـــت از جنگ اقتصادی به میان آید (See: Abdelnour,2011, Coulomb,2004, Galbraith,2001)، آیت الله شـــاه‌آبادی در کتاب شـــذرات المعارف به نزاع بین‌المللی در حوزه‌ی تجارت خارجی اشاره کردند و تأکید داشتند که تلاش خیلی از کفار و کشورهای غربی از توسعه روابط خارجی، استثمار مســـلمین و دست‌کاری در ذائقه و نیاز امت اســـلامی بوده است و در همین راستا تأکید دارند که کشـــورهای قدرت‌طلب از ابزار تجارت خارجی خود برای بندگی و کنیز کردن جوامع اسلامی بهره می‌گیرند و تجارت خارجی صرفاً ابزاری برای سلطه غرب بوده است. "چون حس حاجت، منظِّم اســـت لذا از جمله تدابیر حیلهٔ دشمن، تعطیل این حس است و فتح باب تجارت که مقصد اعداء است برای خاموشی همین حس است و نزاعات دنیا و... امر برای اختصاص تجارت خانه و متجر[1] اســـت به آنها...مردم متجر... انفاس، اموال و... می‌شـــود و چون تمام شود برای... استفاده ابدالی به طور سهولت از آنها بنمایند مانند

۱. مکان تجاری، بازار بزرگ، مرکز تجاری، مرکز فروش، محل تجارت، فروشگاه و بازرگانی.

عبد و اماء... ."[1] (شـــاه‌آبادی، ۱۳۸۰: پاورقی ص۲۵) ایشان اعتقاد دارند که دشمنان تلاش دارد با رونق دادن به بازار تجارتی خود در کشـــورهای اسلامی، بسترهای نفوذ در اقتصاد آنها را فراهم نمایند و سرمایه‌های طبیعی و انسانی آنها را به اسارت و یغما ببرند و بیشتر منازعات اقتصادی دنیا در راســـتای تغییر ذائقه مردم در نوع مصرف است زیرا قدرت‌های جهانی تلاش دارند با تعویض نوع مصرف و نیاز مردم، محصولات خودشان را به عنوان نیاز واقعی به آنها تحمیل نمایند و این در حالی اســـت که خیلی از این تولیدات، متناسب با مقتضیات فرهنگی، اعتقادی و حتی اجتماعی مردم مسلمان نمی باشد.

۵- نتیجه گیری

مقاله‌ی حاضر تلاشی برای شناسایی تهدیدات تولید کالای داخلی و راهبردهای تقویت کالاهای ملی از منظر آیت الله شاه‌آبادی بود و به همین منظور، کتاب شذرات‌المعارف به عنوان مهمترین کتب ایشـــان در عرصه امور سیاسی و اقتصادی مورد مداقه قرار گرفت و یافته‌های مقاله به این قرار هســـتند؛ در اندیشه‌ی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی، تولید کالای داخلی از اهمیت وافری در پیشـــرفت و اقتدار اقتصادی ممالک اسلامی برخوردار است و ایشـــان به جامعه‌ی اســـلامی توصیه می‌نمایند از امتعه و کالای داخلی اســـتفاده نمایند و از خریـــد و مصرف کالاهای غیرضروری خارجی که موجبات بی عزتی و وابســـتگی اقتصادی را فراهم می‌آورد، پرهیز نمایند. ایشـــان در کتاب شـــریف شذرات المعارف به ابعاد مختلف تهدیدات پیش روی کالای داخلی اشـــاره می‌نمایند که منشاء این تهدیدات به دو دســـته داخلی و خارجی تقسیم می‌شـــود. تهدیدات درونی پیش روی کالای ملی عبارت از؛ رشـــد اخلاق رذیله و افعال قبیحه، ترک امر به معروف و نهی از منکر (دوری از اسلام انفرادی و تحقق اسلام اجتماعی)، راحت طلبی و آسایش پرستی، نفاق اقتصادی و دورویی در فعالیت‌های اقتصادی (اصل غیرت)، سوء مدیریت در مرکزیت مالی جامعه (بیـــت المال)، توصیف امراض اقتصادی به جای علاج مشـــکلات اقتصادی، رفاه زدگی شهروندان، یأس و ناامیدی در تحصیل ســـعادت دینی و دنیوی، وابستگی اقتصاد ملی به

۱. در خصوص این معرفه در کتاب شـــذرات المعارف باید اذعان شـــود که به دلیل ناخوانا بودن نسخه‌های خطی، بخش‌هایی از این بخش در متن کتاب وجود ندارد و به صورت نقطه چین ارائه شده است اما به دلیل اهمیت بالای آن، در این مقاله نیز از آن استفاده شد. این بخش در پاورقی صفحه ۲۵ کتاب قرار گرفته است.

کالاهـــا و صنایع خارجی، قانع بودن به اقدامات تَقَلَّصی (فعل اندک و محدود) در فرایند پیشـــرفت اقتصادی، قرض تنزیلی و ربا، خام فروشـــی سرمایه‌های طبیعی، کفران نعمت، حبس پول (انباشـــت ســـرمایه) و رفع ید از تولید سازنده و جهل به مرام اسلام در امور مســـلمین است و در حوزه‌ی تهدیدات خارجی پیرامون تولید ملی که از ناحیه کشورهای قدرتمند غربی اعمال می‌شود، مسائلی نظیر؛ انتشار عقاید باطل و انحرافی، در اختیار قرار دادن صنایع به بیگانگان و بی‌توجهی به معاش جمعی، افتراق ناشی از اختلاط با اجانب و جنگ تجارت خانه‌ها در عرصه بین المللی (نزاع اقتصادی) مورد توجه آیت‌الله شاه‌آبادی در کتاب شذرات المعارف بوده‌اند.

منابع

- قرآن کریم.
- اداره کل تبلیغات اسلامی (۱۳۹۱). راهبردهای فرهنگی در مسیر تولید ملی، مشهد: انتشارات قدس رضوی.
- اردشیری، حسن (۱۳۸۵). "آیه‌الله شاه‌آبادی(ره) الگوی معنویت و تبلیغ"، ماهنامه‌ی مبلغان، آذر و دی، شماره۸۵، صص۸۸-۷۲.
- امام خمینی(ره)، سیدروح الله (۱۳۷۹). صحیفه امام، تهران: موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- امام خمینی(ره)، سیدروح الله (۱۳۹۲). اقتصاد در اندیشه امام خمینی(س)، چاپ سوم، تهران: موسسه‌ی تنظیم و نشر آثار امام خمینی(ره).
- باهنر، محمدجواد (۱۳۸۷). گذرگاه‌های الحاد، چاپ اول، تهران: نشر شاهد.
- بهشتی، سیدمحمد (۱۳۸۷). مواضع ما، تهران: انتشارات روزنامه‌ی جمهوری اسلامی ایران.
- بهشتی، سیدمحمد و دیگران (۱۳۹۰). شناخت اسلام، چاپ اول، تهران: نشر روزنه.
- بیت اللهی، رجب (۱۳۹۷): تولید ملی: حمایت از کار و سرمایه، تهران: نشر کتاب ارشد.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۸۷). بحثی درباره جامعه‌شناسی اسلامی، چاپ اول، شیراز: مرکز نشر دانشگاه شیراز.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ الف). در اسلام پول نباید کار بکند، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.
- حائری شیرازی، محمدصادق (۱۳۹۱ ب). پول رایج جهانی و احیای پول اسلام، چاپ اول، یاسوج، انتشارات فاطمیه.
- خامنه ای، سید علی (۱۳۹۳). بیانات در حرم مطهر رضوی در اولین روز سال۱۳۹۳.
- ذبیحی، معصومه (۱۳۸۷). "آیت‌الله شاه‌آبادی و تعلیم و تربیت شاگردان؛ انعکاس تعالیم او در شخصیت امام خمینی(ره)"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- رضی بهابادی، سیدمحمدرضا (۱۳۸۹). نظریه‌های اقتصادی-سیاسی آیت‌الله شاه‌آبادی(ره)، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد معارف اسلامی و اقتصاد، تهران: دانشگاه امام صادق(ع).
- روشندل، جلیل (۱۳۸٤). امنیت ملی و نظام بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت.
- سروش، محمد (بی تا). استکبار و استضعاف در قرآن، چاپ اول، قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۰). شذرات المعارف به ضمیمه رساله شرکت مخمس، چاپ اول، تهران: بنیاد علوم و اسلامی دانش پژوهان.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸٦). سه رساله اصولی و فقهی عارف حکیم آیت الله العظمی میرزا محمدعلی شاه‌آبادی، اعداد و تحقیق علی صدرایی خویی، چاپ اول، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۸۷). شذرات المعارف، توضیح و تقریر آیت‌الله نورالله شاه‌آبادی، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۳). رشحات المعارف؛ دروس معرفتی عارف حکیم آیت‌الله العظمی میرزامحمدعلی شاه‌آبادی، گردآورنده حیدر تهرانی و شرح آیت‌الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹٤ الف). فطرت عشق، شرح آیت الله فاضل گلپایگانی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹٤ ب). رشحات البحار، تصحیح، تحقیق و ترجمه زاهد ویسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شاه‌آبادی، نورالله (۱۳۹۷). شرح رشحات البحار، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- شیخ‌سفلی، انسیه (۱۳۸۷). "تأثیر شخصیت آیت‌الله شاه‌آبادی بر امام خمینی(ره) در نسبت میان عرفان و سیاست"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- صدر، سیدمحمدباقر (۱۳۹۳ج). اسلام، راهبر زندگی؛ مکتب‌اسلام؛ رسالت‌ما، ترجمه مهدی زندیه، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ الف). بارقه‌ها، ترجمه امید موذنی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- صدر، محمدباقر (۱۳۹۳ ب). اقتصادما، ترجمه سیّدمحمدمهدی برهانی، چاپ اول، قم: دارالصدر.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۳۷٤). تفسیر المیزان، ترجمه سید محمد باقر موسوی همدانی، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه‌ی مدرسین حوزه علمیه قم.
- الطهرانی، الشیخ قاسم (۱٤۲٤). القول المتین فی تشیع الشیخ الأکبر محی‌الدین ابن‌العربی، الطبعة الاولی، بیروت–لبنان: دارالمحجه البیضاء.
- قربی، سیدمحمدجواد (۱۳۹۵). "خودباوری، امید و نشاط‌اجتماعی در اقتصاد مقاومتی"، پدافند اقتصادی، شهریور، شماره ۲۲، صص۸–٤.
- کریمی مله، علی و دیگران (۱۳۸۹). "تهدیدات سیاسی امنیت ملی از منظر امام خمینی(ره)"، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال سیزدهم، پائیز، شماره ٤۹، صص۱۰۹–۸۳.
- گوهری، عباس (۱۳۸۷). "آسیب‌ها و بیماری‌های جوامع اسلامی از دیدگاه حکیم شاه‌آبادی"، در حدیث عشق و فطرت، چاپ دوم، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- مجموعه نویسندگان (۱۳۹٤): تولید ملی، تهران: انتشارات شورای سیاستگذاری ائمه جمعه.
- مرتضوی، علی حیدر(۱۳۸۷). فیلسوف فطرت؛ نگاهی به احوال و افکار حکیم آیت الله العظمی محمدعلی شاه‌آبادی، چاپ سوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۹). نظری به نظام اقتصادی در اسلام، تهران: انتشارات صدرا.

- میرمعزی، سیدحسین (۱۳۸۸). نظام اقتصادی اسلام؛ مبانی مکتبی، جلد۳، چاپ دوم، تهران: کانون اندیشه جوان.
- هاشمی رفسنجانی، اکبر (۱۳۸۳). فرهنگ قرآن، چاپ دوم، قم: بوستان کتاب.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۹٤). "تحلیل الگوی اقتصادی آیت الله شاه‌آبادی"، فصلنامه اقتصاد اسلامی، سال پانزدهم، بهار، شماره۵۷، صص۱۱۲-۸۷.
- یوسفی، احمدعلی (۱۳۹۵). اقتصاد تعاونی از منظر اسلام، چاپ دوم، تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Abdelnour, Ziad K. (2011). Economic Warfare: Secrets of Wealth Creation in the Age of Welfare Politics, first published, New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.

Coulomb, Fanny (2004). Economic Theories of Peace and War, New York: Routledge.

Galbraith, James Kenneth (2001). "A War Economy" The American Prospect, October 22, Vol. 12, No. 18.

Rickards, James (2012). Currency Wars: The Making of the Next Global Crisis, Paperback, Portfolio an imprint of Penguin Group.